

XIX ASRDA TURKISTON O'LKASIGA BUG' DVIGATELI TEGIRMONLAR KIRIB KELISHI TARIXI

Elova Dilnoza Davlatovna

Buxoro davlat universiteti dotsenti, t.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada arxiv hujjatlari materiallari orqali XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasiga bug' dvigateli tegirmon texnik vositasining kirib kelish tarixi va uni xalq xo'jaligiga ta'siri masalalari ilmiy asosda tahlil qilingan.

Tayanch atamalar: Turkiston, yangi texnika, yer maydoni, tegirmon, silindr, bug' dvigateli, ot kuchi, narx-navo, stansiya, sug'orish, dehqonchilik, suv, mashinist, ta'mirlovchi, firma.

THE HISTORY OF THE INTRODUCTION OF STEAM ENGINE MILLS TO TURKESTAN IN THE 19TH CENTURY

Elova Dilnoza Davlatovna

Bukhara Davlat University Associate Professor, (PhD)

Summary: In this article, the history of the introduction of the steam engine mill technical tool to Turkestan in the late 19th - early 20th centuries and its impact on the national economy are analyzed on a scientific basis through the materials of archival documents.

Key words: Turkestan, new machinery, land area, mill, cylinder, steam engine, horse power, price, station, irrigation, farming, water, machinist, repairman, firm.

ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ ПАРОВЫХ МЕЛЬНИЦ В ТУРКЕСТАНЕ В XIX ВЕКЕ

Елова Дильноза Давлатовна

Бухарский давлат университет доценты, т.ф.ф.д.(PhD)

Аннотация: В данной статье на научной основе через материалы архивных документов анализируются история внедрения технического средства паровой мельницы в Туркестан в конце XIX - начале XX веков и его влияние на народное хозяйство.

Ключевые слова: Туркестан, новая техника, земельный участок, центробежный насос, цилиндр, паровая машина, мощность, цена, станция, орошение, сельское хозяйство, вода, машинист, ремонтник, фирма.

Kirish. Turkiston o'lkasida turli ot kuchiga ega bo'lgan bug' dvigateli asosida ishlaydigan tegirmonlar soni XIX asr 90-yillaridan boshlab tez ko'payib bordi. Shuningdek, jolgen (qadimgi ya'ni suv va ishchi hayvoni bilan harakat qiladigan tegirmonlar) larni qurish ham, eskirib tashlandiq bo'lib qolgan tegirmonlarni tiklashni so'rab imperiya ma'murlariga murojaat qilingan yuzlab xatlar arxiv hujjatlaridan o'rin olgan. Jumladan, mahalliy xalq vakillari ham bug' dvigateli kuchi bilan ishlaydigan tegirmonlar qurganligi muhimdir. 1896 yilning boshlarida Uchqo'rg'on mirobboshisi (Farg'ona viloyati) Avval volosti boshqaruvchisiga yozgan bildirishida: Uchqo'rg'onida istiqomat qiluvchi Ibrohim Sardorov, Hojiboy Abdullaev, Mullaboy Daminov, Toshmuhammad Husanboev, Usmon Toirov, Muhammadrajab Dadaboev, Oxunjon Marmusaevlar zamonaviy tegirmon qurishga ruxsat so'raganliklarni bildiradi. [1,1-2b] Ushbu tegirmonlarni qurishdan asosiy maqsad, tevarak-atrofdagi dehqonlarni un bilan ta'minlash, ular uchun qulay, yaqin atrofda ulov (ot-arobasiz-diss) siz mushkulni yengil qilishga imkon tug'dirish ham bo'lgan. Shaxsiy va xususiy tegirmonlar soni shahar va qishloqlarda XX asr boshlaridan muttasil oshib borgan. Manbalardan birida: 1900 yilda Toshkentda tadbirkor Mirtursun Mirmuhamedovda 2 ta tolchen va 1 ta zamonaviy tegirmon bo'lgan. Uning tegirmoni va tolchenlaridan yaxshigina daromad kelgan – degan ma'lumot

keltirilgan. O'lkadagi anhor va ariqlar bo'yida eski tegirmonlar bilan zamonaviy o'nlab tegirmonlar qurilgan. 1898 yilda tadbirkor Mulla Iskandar Pardaboev Oqdaryo, Xo'jaqo'rg'on anhorlari bo'yida (Sirdaryo viloyati) tegirmonlar qurdi. Ayniqsa, Oqdaryodan chiqarilgan ariq va anhorlar bo'yida o'nlab tegirmonlar qurilgan. Imperiya markazidan Turkiston o'lkasiga ko'chirilgan aholi orasidan tadbirkor va ayrim o'ziga to'q dehqonlar ham zamonaviy texnika asosida ishlaydigan tegirmonlar qurishdi.

Ularning tegirmonlari o'lkadagi rus poelenie, selenie (qishloq), posyolkalarini un bilan ta'minlardi. Yevropa millati vakillariga tegishli tegirmonlarda mahalliy xalq vakillari ham kunbay, haftalik maosh to'lash sharti bilan ishlashgan. Kattaqo'rg'on uyezdi (Samarqand viloyati) Fyodorov posyolkasida istiqomat qiluvchi o'ziga to'q rus dehqoni G.G.Levchenkoga Qorasuv daryosi bo'yida tegirmonlar qurishga ruxsat berilganligi, keyinchalik uning tegirmonlarida 15-20 ta mahalliy aholi orasidan chiqqan ishchilar ishlanganligini qayd etish mumkin.[2,13b] Farg'ona viloyatiga ko'chirilgan slavyan aholi vakillaridan A.Xosenkov va V.Fyodorovlarning ham tegirmonlari muntazam ishlab turgan. Arxiv hujjatlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, eski tegirmonlarni tiklash, ularni yangi texnika asosida ta'mirlash hamda ishga tushirish bu davrda keng tus olgan. Shuningdek, ayrim qishloqlarda jamoa bo'lib, bug'dvigateli asosida ishlaydigan tegirmon qurish harakatlari ham bo'lgan. 1907 yil 20 oktabrda Kalixasa qishlog'i (Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on uyezdi - diss)da yashovchi Muhammad Aliboy Abdujabborov eski tegirmonini yangidan tiklagan. Ushbu uezddagi tog'aybek qishlog'ining 13 nafar aholi vakillari Kattaqo'rg'on uezd boshlig'idan 1905 yil 21 sentabrda hamjihat bo'lib 2 ta tegirmon qurishga yozma murojaat qilinib ruxsat so'rashgan.

Ta'kidlash joizki, mirob, ariq oqsaqoli, volost boshlig'i, uchastka prestavlari bilan tegirmon egalari o'rtasida to'qnashuvlar bo'lib turgan. Ushbu ziddiyatlarning asosiy sababi – suv manbalarining dehqonlar xo'jaligiga yetarlicha bormayotganligi, ularning soliqlari o'z vaqtida to'lamaganliklari, ayrim hollarda ruxsatsiz tegirmon qurishga va ta'mirlashga bo'lgan urinishlar edi. 1900-1912 yillarda o'nlab tegirmon egalari sudga tortilgani haqida bildirish, bayonnoma va maxsus xatlar mavjudligi yuqoridagi fikrni isbotlaydi. Tadqiqot davomida amin bo'lindiki, yangi va eski asosda ishlaydigan tegirmonlar qurish uchun har bir tegirmon egasi 1 rub. 25 kop. miqdorida ta'rif (boj) solig'i to'lardi.[4,14-16 b]

Kattaqo'rg'on shahridan Muhammad Abdujabborov tegirmon qurish uchun ta'rif,(boj) solig'ini to'lagani, unda barcha hujjatlar rasmiylashtirilgan holda mavjudligiga qaramay ruxsat olamayotganligidan shikoyat qilgan. Ikkinchi bir Kattaqo'rg'onlik o'zbek Shodibek Xidirboev uezd oshlig'iga 1907 yil 17 aprelda yozgan shtkoyatida, 36 yildan buyon tegirmoni borligi, eski tegirmon o'rniga yangi tegirmon qurganligi, u tegirmon o'rnatgan ariqdan K.Do'stqulov, A.Ahmadov, N.Abdurazzoqov, Abdulla Polvon Sodiq singarilar o'z yerlariga suv olmasada, unga qarshilik qilib kelayotganliklarini qayd etgan. Men tegirmon o'rnatgan ariqdan 116 tanop yer suv ichadi, ariq bo'yida paxta tozalash zavodi ham mavjud. Aslida ariqdan Mirzo Zarif, Mirzo Latif, Sharif Xo'ja oilalari, jami 21 xonadon suv ichadi. Biror bir komissiya tuzib men va menga qarshilik qilib turgan kishilar o'rtasidagi muammoni hal qilsangiz" – deb yozgandi Shodibek Xidirboev.

Aholi bilan tegirmon qurganlar o'rtasidagi ziddiyatlar ba'zan ochiq janjallarga aylanib, ayrim joylarda tegirmon egasining mahalla va qishloqdoshlari kurashi, tegirmonlarni buzib tashlashlargacha borib yetgan. Farg'ona viloyati Marg'ilon uyezdi Bo'ston volost Qoshg'ar qishlog'ida yashovchi Madumar Mulla Norqulov uezd nachalnigiga yozgan shikoyatida (1896 yil 10 iyun - diss) qishloqdoshlari uning tegirmonini buzib tashlashganini, ushbu tegirmonni qozi 44 tilla baholanganligi va zararni qoplashda amaliy yordam so'ragan.[8,16 b]

Shuningdek, Marg'ilon uyezdi Avval volostidan Miroyshabibi Safarova ham uezd boshlig'iga shikoyat qilib, uning yangidan qurgan (1901 yil - diss) tegirmonini 2 ta qishloqdoshi vayron qilib, 144 rubl zarar keltirganidanshikoyat qilgan.

Yuqoridagi ma'lumotlar o'rganilar ekan, XIX asr so'nggi o'n yilligi XX asr boshlarida

Turkistonda yuzlab tegirmonlar mavjud bo'lib, bug' dvigateli bilan ishlaydigan tegirmonlar bilan barcha eski (tolchen) tegirmonlar ham ishlab turgan. Zamonaviy tegirmonlar aholining ehtiyojini to'la qondira olmasligi tufayli suv va ishchi hayvoni yordamida ishlaydigan tegirmonlarga ehtiyoj saqlangan edi. Bizningcha, yangi tegirmonlar o'rnatishning qimmatligi, bu uchun oddiy aholida yetarlicha mablag' mavjud emasligi ham o'z zamonasi uchun texnika sohasida olg'a qadam hisoblangan yangi tipdagi tegirmonlar keng tarqalishiga imkon bermagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ўзбекистон Миллий Архиви U-23-фонд, 1-рўйхат, 714-йиғма жилд, 5,6-варақлар, 6-варақнинг орқа томони.
2. ЎзМА, U-17-фонд, 1-рўйхат, 16318-йиғма жилд, 1-2 варақлар.
3. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1989-йиғма жилд, 7-8 варақлар.
4. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1498-йиғма жилд, 13-варақ.
5. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1989-йиғма жилд, 32,33,34,35,36,37,38,39,40-варақлар.
6. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1498-йиғма жилд, 24-варақ, 28-варақнинг орқа томони.
7. ЎзМА, U-23-фонд, 1-рўйхат, 714-йиғма жилд, 10-варақ.
8. ЎзМА, U-23-фонд, 1-рўйхат, 714-йиғма жилд, 16-варақ.
9. Davlatovna, Elova Dilnoza. «“Navro'z” bayrami bilan bog'liq an'analarning tarixiy manbalarda yoritilishi.» ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 3.4 (2023): 4-6.
10. Davlatovna, Elova Dilnoza. «Buxoro bosmaxona va nashriyotlariga texnika sohasidagi yangiliklarning kirib kelish tarixidan (1920-1924-yillar): Elova Dilnoza Davlatovna, tffd (PhD), Buxoro davlat universiteti.» Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал 2 (2023): 7-11.
11. Sh, Ahmadov O. «O'quvchilarda o'quv motivlarini shakllantirishning pedagogik asoslari.» Journal of science, research and teaching 2.8 (2023): 65-70.
12. Davlatovna, Elova Dilnoza. «buxoro bosmaxona va nashriyotlariga texnika sohasidagi yangiliklarning kirib kelish tarixidan (1920-1924-yillar).» pedagogs jurnali 1.1 (2023): 760-760.
13. Элова, Дилноза. «XIX аср охири-XX аср бошларида туркистон хўжалигига марказдан қочувчи насос техникасининг кириб келиши.» ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 2.11 (2022): 162-165.
14. Элова, Дилноза. «История Появления Автомобилей И Тракторов В Бухаре В Начале Хх Века.» Miasto Przyszłości 29 (2022): 357-358.
15. Элова, Дилноза Давлатовна. «Туркистон тараққийпарварларининг янги техникалар ва уларнинг ўлка бўйлаб тарқалишидаги роли.» Journal of Research in Innovative Teaching and Inclusive Learning 2.1 (2024): 9-12.
16. Элова, Дилноза Давлатовна. «XIX АСР охири–XX аср бошларида туркистонга янги ҳарбий қурол–яроғларнинг кириб келиши тарихи (архив манбалари асосида): Элова Дилноза Давлатовна Бухоро давлат университети 1-курс таянч докторанти.» Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал 6 (2021).
17. Дилноза, Элова. «История Появления Автомобилей И Тракторов В Бухаре В Начале Хх Века.» (2023).
18. Shodmonovich A. O. Education in the emirate of bukhara (based on the life and work of the rulers) //Academicia: an international multidisciplinary research journal. – 2020. – Т. 10. – №. 12. – С. 1224-1227.
19. Elova, Dilnoza, and Olimjon Ahmadov. «Bukhara from the history of the events of the organization of the air fleet of modern new technology and the introduction of aircraft.» E3S Web of Conferences. Vol. 515. EDP Sciences, 2024.
20. Ahmadov O. Бухоро амирлигида янги усул мактаблари фаолияти. ютуқлари ва муаммолар //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
21. Ахмедов О. Ш. Образование в бухарском эмирате (на основе жизни и творчества правителей) //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 6 (131). – С. 10-13.